

УДК 343.97:343.4

Гора Ігор Юрійович –
здобувач кафедри юридичної
психології Національної академії
внутрішніх справ

Gora Igor – Researcher of Juridical
Psychology Department of National
Academy of Internal Affairs

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ, УЧИНЕНИМ ІЗ МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ, ЯК СИСТЕМНИЙ ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН

OPPOSITION TO CRIMES COMMITTED ON THE GROUNDS OF RACIAL, ETHNIC AND RELIGIOUS INTOLERANCE, AS A SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL AND LEGAL PHENOMENON

Запропоновано низку психолого-правових рекомендацій щодо вдосконалення законодавчого реагування та можливостей громадських інститутів у сфері протидії феномену расової, національної та релігійної нетерпимості.

Ключові слова: ксенофобія; расова нетерпимість; національна нетерпимість; релігійна нетерпимість; толерантність; ресоціалізація; психокорекційна робота.

Предложен ряд психолого-правовых рекомендаций по совершенствованию законодательного реагирования и возможностей общественных институтов в противодействии феномену расовой, национальной и религиозной нетерпимости.

Ключевые слова: ксенофобия; расовая нетерпимость; национальная нетерпимость; религиозная нетерпимость; толерантность; ресоциализация; психокоррекционная работа.

This paper proposes a number of psychological and legal advice on how to improve the legislative response and capacity of civil society institutions in addressing the phenomenon of racial, national and religious intolerance. In particular, they focus on: psycho work with perpetrators of such crimes while serving their sentence; resocialization of these individuals after their release from prison; provide psychological assistance to victims of such offenses.

Determined that for the prevention of crimes motivated by racial, ethnic, religious or class-social intolerance include: a) implementation of a specially-criminological measures in the field of information and analytical support; b) provide comprehensive general social prevention of crime.

Psycho work with persons serving sentences for crimes motivated by racial, ethnic, religious or class-social intolerance, provides as follows: a) the reorientation of the prison system with institutions purely to serve his sentence at a certain social structure (unit of society) for the socially disadvantaged and socially maladjusted persons; b) the creation of the necessary changes to the stereotypes formed consciousness and behavior of convicted conditions socio-cultural space in detention facilities; c) the deployment of educational and educational work by creating comprehensive pedagogical penitentiary institutions; d) creating opportunities to promote law-abiding behavior convicted of a crime; d) neutralization of anti-social influence of the informal system of relations.

Resocialization of persons convicted of crimes motivated by racial, ethnic, religious or class-social intolerance, after serving their sentences implies: a) the creation of a special escort service for the citizens who have served their sentence, to assist in the social adaptation, given the characteristics of the offense; b) focused on the impact on the determinants of recidivism; c) the introduction of psycho programs for various categories of persons who have served their sentence, with modern means of education.

Providing psychological assistance to victims of crimes motivated by racial, ethnic, religious or class-social intolerance consists of: a) creating a database on victims of discriminatory crimes; b) implementation available to the victimization of the population socio-psychological training on safe behavior; c) review of civil society with the features of other races, nations, cultures,

lifestyles through government programs, grants, even exhibitions or festivals; d) reducing the latency of offenses motivated by racial, ethnic, religious or class-social intolerance.

Keywords: racial intolerance; ethnic intolerance; religious intolerance; psikhokorektsionnaya work; resocialization; victimization.

Рівень суспільної небезпеки злочинів, учинених із мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості, особливо збільшується в державах із полікультурним середовищем, до яких належить Україна. Розглядаючи проблему в макромасштабі, не можна не помітити, що йдеться про протиправне явище, пов'язане із запереченням права на своєрідність розвитку представників різних рас та етносів.

Безумовно, злочини зазначеної категорії передбачають процес зіткнення відповідних інтересів злочинця й потерпілого. Дослідження цього процесу, крім вивчення жертв злочину та віктимних особливостей їх поведінки, дає змогу більш ґрунтовно визначити причини й умови, що сприяють їх учиненню, а також необхідні профілактичні заходи, обрати оптимальні засоби впливу на осіб із відповідною деформацією спрямованості та поведінки [1–2].

Здійснений нами аналіз феномену расової, національної та релігійної нетерпимості дає змогу запропонувати низку психолого-правових рекомендацій щодо вдосконалення законодавчого реагування та можливостей громадських інститутів у сфері протидії цьому суспільно небезпечному явищу. У них, зокрема, ідеться про:

- 1) профілактику злочинів, учинених із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості;
- 2) психокорекційну роботу з такими особами під час відбування покарання;
- 3) ресоціалізацію цих осіб після звільнення з місць позбавлення волі;
- 4) надання психологічної допомоги потерпілим від злочинів зазначеної категорії.

Розглянемо блок, присвячений *профілактиці злочинів, учинених із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості*.

1. Здійснення спеціально-кримінологічних заходів у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення:

а) організація на рівні регіональних управлінь та в структурі МВС України єдиної систематизованої інформаційної бази з даними про окремих осіб та їх групи, діяльність яких пов'язана з різними девіаціями дискримінаційного характеру;

б) запровадження в територіальних підрозділах ОВС ведення номенклатурного обліку відомостей щодо діяльності конкретних неформальних груп з екстремістською спрямованістю, схильних до застосування насильства.

Зібрану інформацію, як стосовно окремих груп, так і можливостей їх сукупного впливу на стан правопорушень та злочинності, слід ураховувати під час аналізу оперативної обстановки, прогнозування її динаміки з огляду на соціально-політичні події та економічну ситуацію в районі, регіоні, країні.

Згідно з результатами проведеного нами опитування працівників ОВС, ефективність профілактики злочинів, учинених відносно іноземних громадян, здебільшого залежать від: правильного висвітлення проблеми ЗМІ – 92,3 %; організації правового виховання громадян – 85,5 %; активної громадянської позиції населення – 47,0 %; діяльності міліції – 28,2 %.

2. Проведення комплексних заходів щодо загальносоціального попередження злочинів, учинених із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, а саме:

оприлюднення через ЗМІ сутності, динаміки, причин та умов міграційних процесів у країні з метою надання громадянам адекватних орієнтирів у сприйнятті й розумінні цієї проблеми;

стимулювання створення та розвитку громадських позитивно налаштованих об'єднань як альтернативи існуючим стихійним неформальним, часто агресивним, групам;

зниження рівня тривожності населення стосовно високого криміногенного потенціалу іммігрантів;

зниження рівня корупції та кримінального бюрократизму щодо отримання іммігрантами українського громадянства;

соціальна активізація державних і громадських інститутів, покликані надавати можливості побутової, трудової й іншої адаптації представникам соціальних, етнічних та інших меншин, а також здійснювати заходи у сфері їх соціального захисту;

надання державної допомоги громадським об'єднанням патріотичного й релігійного виховання, що сприяють загальному відродженню духовності населення країни, формуванню позиції толерантності щодо представників інших етносів чи релігійних течій, що сповідують ідеологію невтручання в особисте життя громадян;

пропаганда духовного виховання, патріотизму, поваги до представників інших національних, релігійних чи класово-соціальних спільностей;

визнання суспільством і державою толерантності відносно «інших» як підґрунтя формування соціальної та правової свідомості;

підтримання ініціатив із розширення позитивного впливу ЗМІ на подолання дискримінації за будь-якими ознаками, посилення уваги до піднесення позитивних (загальнолюдських) життєвих цінностей та ідеалів.

Психокорекційна робота з особами, які відбувають покарання за злочини, учинені з мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості.

1. Переорієнтація пенітенціарної системи із суто закладів для відбування покарання на певну соціальну структуру (осередок суспільства) для соціально неблагополучних і соціально неадаптованих осіб, адже саме такі вдаються до самоствердження з дискримінаційних мотивів. Етап життя, на якому було вчинено злочин, став для них певною екстремальною ситуацією, вихід з якої вони так невдало спробували знайти.

Зазначене зумовлює необхідність застосування особливого підходу до визначення вирішуваних пенітенціарною системою завдань, зокрема через визнання полікультурного середовища в Україні, виховання расової, національної, релігійної та класово-соціальної терпимості, толерантності щодо представників різних етносів тощо. Цього можна досягти завдяки привертанню уваги до творчих здобутків представників

інших культур, вивченню відповідного антидискримінаційного законодавства тощо.

2. Створення необхідних для зміни сформованих стереотипів свідомості й поведінки засуджених умов соціокультурного простору пенітенціарних закладів.

«Виправлення» в сенсі формування законослухняної поведінки – завжди цілеспрямоване, а іноді й жорстке управління життєдіяльністю особи. Ураховуючи індивідуально-психологічні особливості засуджених за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (обмежений світогляд, деформація процесу соціалізації в суспільстві тощо), слід приділяти підвищену увагу їх соціальній реабілітації, наприклад, за рахунок налагоджування опосередкованих контактів із представниками інших соціально-культурних груп і націй, суспільства загалом.

Така політико-правова робота сприятиме подоланню громадянського негативізму, притаманного означеній категорії засуджених, формуванню особистості, небайдужої до подій, що відбуваються в країні та за її межами.

3. Здійснення просвітницько-виховної роботи за рахунок створення загальноосвітніх пенітенціарних педагогічних установ (наприклад, вечірніх шкіл). Такі установи будуть функціонувати за принципом гуманістичної (феноменологічної) парадигми освіти, за якої людина (як реципієнт, так і об'єкт вивчення інших культур, національностей, соціального добробуту) – головна цінність у суспільній взаємодії. Вони здатні реалізувати особистісно-орієнтований підхід до освіти засуджених із властивими їм функціями збереження та відновлення фізичного й душевного здоров'я, суспільної моральності, духовності, застосовуючи методи соціальної реабілітації особистості [3; 4].

Ідеться про надання їм можливостей повноцінної адаптації в сучасних умовах, за принципом культурно-творчої функції освіти, що передбачає формування етнічної самоідентифікації засуджених (стосовно переживання почуття приналежності до національної культури, інтернаціоналізації духовних цінностей народу, патріотичної самосвідомості разом

із повагою та сприйняття відмінностей у цьому серед представників інших етносів).

Особлива увага тут, на нашу думку, має зосереджуватися на тому, що інші культури/нації/релігії як складові нашого спільного світу мають право на існування, повагу та сприйняття.

4. Створення можливостей для стимулювання правосвідомої поведінки засуджених за злочини, учинені з мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості.

Відповідно, стосовно таких осіб під час відбування ними покарання працівникам установ виконання покарань необхідно активно використовувати здобутки психологічної науки й практики. Вивчення людської особистості загалом допоможе виявити аспекти дискримінаційних виявів, що є зайвими в сучасному суспільстві.

5. Нейтралізація асоціального впливу неформальної системи відносин [5–6]. Так, психолого-педагогічний вплив на засуджених має бути комплексним, тобто слід одночасно забезпечити різні аспекти розвитку їх особистості.

При цьому психологічна корекція різних структурних компонентів особистості відіграє специфічну роль у загальному процесі психологічної та соціальної реабілітації особи. Зазначене визначає необхідність удосконалення системи психологічного супроводження відбування покарання у вигляді позбавлення волі. На сьогодні цей напрям психологічного забезпечення частково реалізується лише стосовно неповнолітніх засуджених. Водночас дорослі, які мають специфічні дискримінаційні девіації особистості, потребують такого супроводження не меншою мірою, ніж діти.

Ресоціалізація осіб, засуджених за вчинення злочинів на ґрунті расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, після відбування ними покарання.

1. Створення спеціальної служби супроводження для громадян, які відбули покарання, для надання допомоги в соціальній адаптації, ураховуючи особливості вчиненого злочину, що сприятиме подоланню дискримінаційної мотивації й антисуспільної спрямованості особистості.

Як свідчать наукові першоджерела та практичний досвід, позитивний вплив (політико-просвітницький, психокорекційний

тощо) часто закінчується в день звільнення [6–7]. Громадяни, які вчинили злочин із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, повертаються в полікультурний і міжнаціональний простір. При цьому мало хто з таких осіб може розраховувати на суттєву допомогу (родичів, інших осіб чи громадських інститутів).

2. Цілеспрямований вплив на детермінанти рецидивної злочинності. Повноцінній постпенітенціарній адаптації осіб, які відбули покарання за такі злочини, перешкоджає чимало чинників, що потребують відповідного реагування з боку державних та громадських організацій, а саме:

кримінально-політичні: спрямованість на примусову соціалізацію засуджених, а не гуманізацію;

соціально-економічні: відсутність комплексної підтримки різних категорій осіб, звільнених із місць позбавлення волі;

правові: відсутність закону, що регламентує питання постпенітенціарної адаптації;

організаційно-управлінські: відсутність координації державних органів і належного контролю над особами, звільненими з місць позбавлення волі;

морально-психологічні: соціально-моральна занедбаність, прагнення до насильницько-егоїстичного самоствердження;

соціально-психологічні: порушення чи деформація соціальних зв'язків, ослаблення чи відсутність позитивного впливу сім'ї, непристосованість до життя на волі, неорганізованість дозвілля;

медичні: наркоманія, алкоголізм, психічні розлади.

3. Упровадження психокорекційних програм для різних категорій осіб, які відбули покарання, за допомогою сучасних засобів освіти, зокрема:

програм електронного візуального ілюстративу до просвітницьких програм та ознайомлення з національно-релігійним різноманіттям сучасного світу;

електронних експрес-тестів, результати яких дають змогу визначати ефективність постпенітенціарної адаптації.

Надання психологічної допомоги потерпілим від злочинів, учинених із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості.

Цей напрям роботи забезпечується в більш загальному контексті віктимологічної профілактики стосовно потенційних і реальних жертв злочинів зазначеної категорії. Такі заходи спрямовані на зниження їх віктимності, запобігання можливої віктимізації та усунення її негативних наслідків у разі їх несподіваного настання (девіктимізація).

Вивчення проблем потерпілих сприятиме концентрації попереджувальних сил і засобів для реалізації боротьби зі злочинністю з нових позицій:

упровадження різними суб'єктами в життя сукупності заходів віктимологічної профілактики для ресоціалізації потерпілих від злочинів;

зниження загальної віктимності населення та запобігання «вторинній» віктимізації;

відновлення соціальної справедливості й усунення негативних наслідків учиненого злочину.

1. Створення інформаційної бази щодо потерпілих від злочинів дискримінаційного ґатунку. Фактичними показниками тут є дані про різновид злочину, час, місце й спосіб його вчинення, соціально-демографічні, психофізіологічні, індивідуально-психологічні інші особливості потерпілого. Узагальнення та зіставлення зазначених даних дає змогу дослідникам отримувати достовірну інформацію про особливості віктимізації, наявної на певній території протягом визначеного часу.

2. Запровадження доступних для віктимних прошарків населення програм соціально-психологічної підготовки до безпечної поведінки.

Віктимність жертв злочинів, учинених із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, є специфічним соціальним явищем, що передбачає сукупність властивостей національних менталітетів об'єктивного й суб'єктивного характеру, притаманних потенційним і реальним жертвам, що свідчать про підвищену вразливість представників цієї соціальної групи стосовно злочинних посягань.

Зміст віктимності цих груп населення представлений особистісним і ситуативним компонентами. Особистісний компонент віктимності — це наявність у певної людини властивостей суб'єктивного характеру, що роблять її особливо

вразливою перед злочинними посяганнями. У контексті нашого дослідження – це расові, національні, релігійні чи класово-соціальні відмінності. Ситуативний компонент віктимності передбачає відповідні обставини об'єктивного характеру (наприклад, середовище більшості, до якого попадають особи з меншості), що формують особистісні компоненти або підвищують їх роль і значення в процесі віктимізації такої особи або групи.

3. Ознайомлення населення з особливостями інших рас, націй, культур, стилів життя через державні програми, дотації, гранти, навіть виставки або фестивалі.

Віктимізація жертв злочинів дискримінаційного сектора зумовлена, на нашу думку, суспільними факторами віктимізації – сукупністю обставин життя людей і громади та детермінують процес перетворення цієї особи в жертву злочину або тим чи іншим чином сприяють реалізації цього процесу. Відповідно, володіючи знаннями та маючи навички щодо усунення можливості виникнення конфліктів, потенційні жертви злочинів уникатимуть ескалації віктимогенної ситуації.

Цьому сприятимуть також:

удосконалення правового виховання та правової пропаганди;

посилення соціального контролю над злочинністю загалом і конкретними видами злочинів, зокрема;

заохочення різних форм громадянської активності, соціальної співучасті в розв'язанні проблем, що спричиняють учинення злочинів із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості.

4. Зменшення латентності протиправних діянь на ґрунті расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості.

Протидія злочинам зазначеної категорії повинна здійснюватися на системному рівні й передбачати реалізацію психолого-правових рекомендацій щодо: профілактики злочинів, учинених із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості; психокорекційної роботи з такими особами під час відбування покарання; ресоціалізації цих осіб після звільнення з місць позбавлення волі; надання психологічної допомоги потерпілим від таких злочинів.

Профілактика цих злочинів передбачає визнання суспільством і державою толерантності до «інших» як підґрунтя формування соціальної та правової свідомості. Її організація потребує: створення на рівні регіональних управлінь і в структурі МВС України єдиної систематизованої інформаційної бази з даними про окремих осіб та їх групи, діяльність яких пов'язана з будь-якими девіаціями дискримінаційного характеру; запровадження в територіальних підрозділах ОВС ведення обліку відомостей, що характеризують діяльність конкретних неформальних груп з екстремістською спрямованістю; інформування населення щодо сутності, динаміки, причин та умов міграційних процесів у країні; зниження рівня тривожності населення щодо високого криміногенного потенціалу іммігрантів; стимулювання створення громадських об'єднань позитивної спрямованості як альтернативи для існуючих стихійних неформальних агресивних груп; надання державної допомоги громадським об'єднанням патріотичного та релігійного виховання, що сприяють загальному відродженню духовності населення, формуванню позиції толерантності відносно представників інших етносів чи релігійних течій; соціальної активізації державних і громадських інститутів, покликаних надавати можливості побутової, трудової та іншої адаптації представникам соціальних, етнічних та інших меншин, а також здійснювати заходи їх соціального захисту.

Психокорекційна робота з особами, які відбувають покарання за злочини, учинені з мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, передбачає: переорієнтацію пенітенціарної системи із суто закладів для відбування покарання на певну соціальну структуру (осередок суспільства) для соціально неблагополучних і соціально неадаптованих осіб; виховання расової, національної, релігійної та класово-соціальної терпимості, толерантності відносно представників різних етносів тощо; збільшення кількості викладачів, соціальних працівників та персоналу установ виконання покарань загалом, підвищення якості їх професійно-психологічної підготовки та престижності такої роботи; створення необхідних для зміни сформованих стереотипів

свідомості й поведінки засуджених умов соціокультурного простору пенітенціарних закладів, налагоджування опосередкованих контактів із представниками інших соціально-культурних груп та націй, суспільства загалом; розгортання просвітницько-виховної роботи за допомогою загальноосвітніх пенітенціарних педагогічних установ, здатних реалізувати особистісно-орієнтований підхід до освіти засуджених із властивими їм функціями збереження й відновлення фізичного та душевного здоров'я, суспільної моральності, духовності; шляхом застосування методів соціальної реабілітації особистості створення можливостей для стимулювання правосвідомої поведінки засуджених за злочини, учинені з мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості; нейтралізацію асоціального впливу неформальної системи відносин за допомогою комплексного психолого-педагогічного впливу, психологічної корекції різних структурних компонентів особистості.

Ресоціалізація осіб, засуджених за вчинення злочинів на ґрунті расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, після відбування ними покарання, потребує: створення спеціальної служби супроводження таких осіб, яка б здійснювала підготовку фахівців до такого виду діяльності, забезпечувала розроблення єдиної концепції постпенітенціарної роботи; вироблення державної політики та правової бази щодо осіб, які звільняються з місць позбавлення волі; узгодження зусиль установ виконання покарань та громадянського суспільства у цьому напрямі; цілеспрямованого впливу на детермінанти рецидивної злочинності, зокрема завдяки переорієнтації з примусової соціалізації засуджених на їх гуманізацію; створенню умов для комплексної підтримки різних категорій осіб, звільнених із місць позбавлення волі; налагодження координації державних органів і належного контролю за особами, звільненими з місць позбавлення волі; впровадження психокорекційних програм для різних категорій осіб, які відбули покарання, за допомогою сучасних засобів освіти, зокрема: програм електронного візуального ілюстративу до просвітницьких програм та ознайомлення з національно-релігійним різноманіттям сучасного світу; електронних експрес-

тестів, результати яких дають змогу визначати ефективність поступитенціарної адаптації.

Необхідним є надання психологічної допомоги потерпілим від злочинів, учинених із мотивів расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, що буде сприяти зниженню загальної віктимності населення та запобігати «вторинній» віктимізації, відновленню соціальної справедливості й усуненню негативних наслідків учиненого злочину.

Отже, у зазначеному контексті доцільним є: створення інформаційної бази щодо потерпілих від дискримінаційного злочинів; запровадження доступних для віктимних прошарків населення програм соціально-психологічної підготовки до безпечної поведінки; ознайомлення населення з особливостями інших рас, націй, культур, стилів життя через державні програми, дотації, виставки та фестивалі; зменшення латентності протиправних діянь на ґрунті расової, національної, релігійної чи класово-соціальної нетерпимості, зокрема шляхом заохочення громадянського суспільства до сигналів про будь-які дискримінаційні посягання, запровадження відповідальності посадових осіб за факти приховування поведінки дискримінаційного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Суковатая В. А. Философия Другого в XX веке: раса, нация, гендер : дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.04 / Суковатая Виктория Анатольевна. – Харьков, 2009. – 435 с.
2. Ханстантинов В. О. Феномен толерантности в контексті політичної модернізації сучасної України: теоретичний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політ. науки» / В. О. Ханстантинов. – К., 2012. – 36 с.
3. Арабчук Я. І. Основні чинники соціалізації особистості в полікультурному середовищі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Я. І. Арабчук. – К., 2011. – 19 с.
4. Чолій С. М. Мотивація участі молоді в діяльності громадських організацій : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.11 / Чолій Софія Мирославівна. – Львів, 2011. – 246 с.

5. Гукаленко О. В. Управление конфликтами в поликультурном образовательном пространстве / О. В. Гукаленко, А. Я. Данилюк, А. В. Мельничук. – Ростов н/Д : [б. и.], 2005. – 256 с.

6. Журавська З. В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / З. В. Журавська. – К., 2010. – 18 с.

7. Батиргареева В. С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Батиргареева Владислава Станіславівна. – Х., 2010. – 450 с.